

Тиленчиев К.А.

ХОР МЕНЕН ИШТӨӨДӨГҮ КЭЭ БИР МАСЕЛЕЛЕР

Тиленчиев К.А.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ В РАБОТЕ С ХОРОМ

К.А. Tilenchiev

SOME OF THE ISSUES IN THE CHOIR

УДК:808/1:322

Бул макалада, хор коллективи менен иштөөдөгү кээ бир маселелери – хор коллективинин түзүү, аны сахнада жайгаштыруу, хордун түрлөрү, хордун шайкештиги (ансамблдүүлүгү), үн күч – кубаттуулук кубулушу (динамикалуулугу), үндөрдүн текишилиги, таза, даана уккулуктуулугу, аткаруучулук көркөм каражаттардын (нюанстардын) колдонулушу, дикциянын жана артикуляциялык аппараттын маанилүүлүгү) жөнүндө каралды.

Хор коллективин түзүүдө жана анын чыгармачыл өсүп-өнүгүүсүндө, жетекчисинин кызматы зор. Ооба, бул жагдайда сөзсүз түрдө, дирижердун табиятынан ага болгон шык – жөндөндүүлүгү жана жалпы музыкалык маданияты да өзгөчө мааниге ээ. Ошондой эле, коллективдин кандайдыр бир максатка жетишүүсү үчүн, жетекчи дирижердук сапат менен бирге, башкаруучулук жөндөмгө да ээ болушу талаптуу. Мында, негизги маселе – хор менен иштөөнүн ыкмасы. Дирижердун хордо ырдоо табиятын мыкты билиши. Хордун чыгармачылык жана аткаруучулук чеберчилигинин көркөмдүк жогорку деңгээлде өсүп-өнүгүшү. Демек, хор жетекчисинин дирижерлик сапаты – анын бардык чыгармачылык жана аткаруучулук жетишкендиктери, ийгиликтери болуп эсептелет. Мына ушунун баары хор дирижерунун төмөндөгүдөй маселелерди өздөштүрүүсүнө милдеттендирет:

- Хор жөнүндө кеңири түшүнө билүүсү;
- Хордо ырдоо чеберчиликтери жана ыкмаларын билүү;
- Чыгарманын үстүндө иштей билиши;
- Хор чыгармаларынын үстүндө иштөөдө, музыкалык көркөм – кооз каражаттарды колдоно билүүсү;
- Репертуардын үстүндө иштөө.

Хор деген эмне? Ырдоо үндөрүнүн негизги төрт партиядан (сопрано, альт, тенор, бас) түзүлүшүн хор дейбиз 12 кишиден жогору. Хор – ырдоодо бир канча адамдардан турган ырчылардын тобу. Алар аркандай ырдоо үн топторунан турат. Алар партиялар деп аталат. Партиялар ырдоо үндөрүнүн мүнөзүнө, бийиктик ченемине (диапазонунан) жараша бөлүнүшөт: сопранолор, альттар, тенорлор, бастар.

Хордун түзүлүшү кандай болушу керек? Ар бир партиядагы ырчылардын саны бирдей болушу керек. Партиялардагы ырчылардын саны үчтөн кем

болбошу талаптуу. Анткени, көпкө созулмалуу чыгармаларды аткарууда, ырчылардын чынжырлуу (кезектешкен) дем алуусу менен үндү үзгүлтүксүз созуу жүргүзүлүшү керек. Бул ыкма хордук чыгармалардын мүнөзү, анын аткаруучулуктун биримдиги бузулбай, сапатуу жүргүзүлүшүнө көмөк берет. Хордун түзүлүшү сан жагынан эң эле азы төмөндөгүдөй болушу мүмкүн:

Сопранолор – 3 + Альттар – 3 + Тенорлор – 3 + Бастар – 3 = 12 ырчы.

Мындай түзүлүштөгү хорду тектеш үндөргө(аялдардын жана эркектердин) бөлсөк, алар вокалдык ансамбль деп аталышат:

Сопрано – 3 + Альттар – 3 = 6 ырчы

Тенорлор – 3 + Бастар – 3 = 6 ырчы

Толук жандуу хордун саны 24 аткаруучуну түзөт:

Сопрано – 6 + Альттар – 6 + Тенорлор – 6 + Бастар – 6 = 24 ырчы.

Мындай түзүлүштөгү хор кичи хор деп аталат. Хордук аткаруучулук чөйрөдө бул коллективди камералык хор деп аташат. Хордук партияларды бирдей санда көбөйтүү менен, ырчылардын саны 100 – 150 адамдан турушу да мүмкүн. Мындай түзүлүштөгү хорлорду көбүнчө Прибалтика элдеринен кезиктире алабыз.

Көркөм чыгармачылык коллективдерде дайыма эле, жогоруда көрсөтүлгөндөй толук түзүлүшүн жүргүзүү боло бербейт. Көпчүлүк учурда аялдар хорунун сан жагынан жеткиликтүү болгону менен, эркектер хору аз санда болот. Ошондуктан, хордук партитурада эркектердин үндөрүн бир элепартияга бириктирип коюуга мүмкүн.

Хор чыгармасынын ноталык жазылмасында, ар бир партия ноталык сызыкчалардын өзүнчө сабында жазылат. Сопранолордун партиясы өзүнүн бийиктиги, жандуулугу, жеңилдиги жана ачыктыгы менен мүнөздөлөт. Ал эми альттардын партиясы, жыштыктуу келген төмөнкү үндөрдүн угулуусу менен айырмаланат. Тенорлордун партиясы ачык, жеңил, жандуу келип, бийиктиги, күч-кубаттуулугу менен мүнөздөлөт. Бастардын партиясын, адатта хордун фундаменти деп атап коюшат. Анткени, бас үнүнүн өтө күч-кубаттуулугу, эң төмөнкү үндүүлүгү менен айырмаланат.

Хорлордун бир нече түрлөрү бар. Хордун түрү легенди кандай түшүнөбүз? Ал хордун партитура-

сына жараша болот. Партитуранын өзгөчөлүгү кандай түзүлүштөгү хорго жазылгандыгында. Кээде, аны чыгармалардын хордун кандай түрүнө жазылгандыгы менен байланыштырса да болот. Мисалы, тектеш үндүү (однородный) хор, жалаң аялдардан турат. Мында сопрано I, II, альттар I, II. Ошондой эле, тектеш үндүү эркектердин хору да бар. Бул хор тенорлордон (I, II,) жана бастардан (I, II,) турат. Хордун дагы бир түрү – аралашма хор. Аралашма хорлор сан жагына жараша орто жана чоң аралашма хор болуп бөлүнүшөт. Мында, аты айтып тургандай аялдар жана эркектер хорунун биригиши каралат. Хордун түрлөрүнө балдар хору да кирет. Негизинен балдар үндөрү сопрано жана альттардан турат.

Хор менен иштөөдө, хордун түзүлүшү менен катар, анын сахнада жайгашышы да орчундуу маселелерден. Хордун уккулуктуу угулушу, сапаттуу үндөшү да, аны жайгаштырууга байланыштуу. Хордун жайгашышы сахнада концерттик аткаруу мезгилинде кандай болсо, аны менен кадимки иш учрунда да ошондой жайгашышы талаптуу. Хорду жайгаштыруу ар кандай болушу мүмкүн. Ал, хор түзүлүшүнө жана түрүнө жараша болот. Ошондой болсо да, хор сахнада жарым тегерек абалда жайгаштыруу дурус болот. Анткени, жарым тегерек абал, хордо үндөрдүн топтолуу менен бир үндөй, баары текши бир тегиздикте чыгуусуна, сапаттуу угулушуна шарт түзөт.

Өзүнө тийиштүү партиялар, ырчылар менен камсыздандырылып, ошондой эле, жогорку деңгээлдеги аткаруучулук чеберчиликке жетишкен болсо да, хор коллективин уюштуруп, аткаруучулук чеберчилигин өнүктүрүүнүн, маданиятын жогорулатуунун үстүндө иштөөдө, анын өзүнө мүнөздүү жышааналуу маселелери болот. Ал жышааналуу маселелер: хордун шайкештиги (ансамблдүүлүгү), үн күч-кубаттуулук кубулушу (динамикалуулугу), үндөрдүн текшилиги, таза, даана уккулуктуулугу, аткаруучулук көркөм каражаттардын (нюанстардын) колдонулушу, дикциянын жана артикуляциялык аппараттын маанилүүлүгү болуп эсептелет.

Хордун *шайкештигинде* өзгөчө ыргактуулук (ритмдик) маселелеси да маанилүү. Мында, чыгарманын башынан аягына чейин, ырчылардын көрсөтүлгөн жерлерде дем алышы, жай жүрүштөн ылдамданууну, ылдам жүрүштөн жайлатууга өтүүнү бир кишидей үндөшүү менен ырдашы талаптуу. Ал эми үндөрдүн *күч-кубаттуулугунун кубулуштары* да, бирдей деңгээлде болуусу зарыл. Мында, чыгарманын мүнөзүнө жараша үндөрдүн күчөтүлүшүнүн же күч-кубаттуулугунун акырындатылышынын биримдикте жүргүзүлүшү каралат. Кээ бир аткаруучулук чеберчилиги начар хорлор күч-кубаттуу ырдоонун ордуна кыйкырып ырдашат. Ал эми, үндүн күч – кубаттуулугун акырындатып ырдоодо, үндөрдүн өтө жансыз, күнүрт чыгышына жол беришет. Мындай көрүнүштөр, жеке эле үндөрдүн күч-кубаттуулук

кубулушунун (динамикалык) бузулушуна гана эмес, анын шайкештик аткаруучулук биримдигине да терс таасирин тийгизет. Кээде, үндөрдүн күч-кубаттуулук кубулушун, ошондой эле *көркөм каражаттарды* тийиштүү деңгээлде колдонбостон чыгарманы аткарган хорлор да кездешет. Мындай кемчилик, жетекчинин хор менен иштөө ыкмасынын жоктугунда, билиминин жана иш-тажрыйбасынын жеткиликтүү деңгээлде эместигинде.

Хор менен иштөөдө, жетекчи адабияттык сөзгө да өтө маани берүү менен көңүл бурушу зарыл. Муну ырчылык жана хордук аткаруучулукта *дикция* деп коюшат. Эгер, сөздөрү так, даана, ачык угулбаса, угуучулар чыгарманын мазмуну боюнча толук түшүнүк ала алышпай, аларды бүдөмүккө алып келет. Ошондуктан, ырчылардан аткарыла турган чыгармалардын сөздөрүнө маани берүү менен, так, даана айтууну өздөштүрүүсүнө талап коюусу зарыл. Хордо ырдоодо, дикция менен тыгыз байланышта болгон *артикуляциялык аппараттын* иштеши да өтө маанилүү. Артикуляциялык аппарат – булл сүйлөө жана ырдоо үнүн калыптандыруучу үн аппаратынын бир бөлүгү болуп эсептелет. Ал эми ал аппаратты түзгөн мүчөлөр *«артикуляциялык мүчөлөр»* деп аталат. Аларга: *тамак, ооз көңдөйү, тил, жумшак жана катуу таңдайлар, астынкы жаак, ээк жана эриндер* киришет. Ал эми сүйлөө жана ырдоо үндөрүн пайда кылууга көздөлгөн бул мүчөлөрдүн бирдиктүү иш жүргүзүүсү – *артикуляция* деп аталат.

Артикуляциялык мүчөлөрдүн өтө так, максаттуу иштеши, сүйлөө үнүн сапаттуу чыгаруу менен аныкталат. Ырдоо жана сүйлөө артикуляцияларынын айырмалары чоң. Ал айырмалар ырдоо үнүн чыгарууда, бүтүндөй артикуляциялык аппараттын иштөөсүнүн өтө кыймыл-аракеттүү, жандуулугунда болот. Кээ бир тажрыйбасы жетишсиз ырчылар артикуляциялык аппаратты колдонууну билишпейт. Алар ырдоо артикуляциясын колдонушпай, көбүнчө сүйлөө артикуляциясынын үстүндө иштей беришет. Натыйжада, артикуляциялык аппарат өтө алсыз, ийкемсиз келип, жакшы иштөөсү жетишсиз деңгээлде болот. Артикуляциялык аппараттын мүчөлөрү бир тартипте, өз кызматтарын аткара албай, башкача айтканда алдыңкы ээк-жаагынын эркин ачылуу менен, жандуу кыймыл – аракетте болбой, ырдоо үнүнүн күч-кубаты алсыз келип, иштөөсү начарлайт. Бул жагдайда, ырдоодо ыңгайсыздыкты пайда кылат да, ырдоо үнүнүн тембринин ачык, даана чыкпагандыгына, көркөм – кооздугунун жоголуусуна алып келет. Ошондуктан, хор менен иштөө учурунда, жетекчи сөзсүз түрдө ар бир ырчынын дикциясына жана артикуляциялык аппаратынын иштешине зор көңүл буруусу зарыл.

Жогорудагы хордук аткаруучулуктагы жышааналар – *шайкештик, үн күч-кубаттуулук кубулушу, үндөрдүн текшилиги, таза, даана уккулуктуулугу, аткаруучулук көркөм каражаттары, дикция жана артикуляциялык аппарат* – булардын баардыгы хор

коллективинин аткаруучулук биримдигине, жогорку чеберчилигине, бийик маданиятына ыңгайлуу шарт түзүүчү каражаттар. Алар бири-бири менен тыгыз байланышта болуп, бири экинчисин толуктап турушат. Ошондуктан, алардын ар бири өз деңгээлинде айкалышуу менен, кемтиксиз аткарылышы керек. Мына ушундай шартта гана, хордун кандай түрү болбосун, чыныгы көркөм аткаруучу коллектив боло алат.

Хордун жетекчиси, ар бир ырчынын туура ырдоосуна көңүл буруу менен, хордун сапаттуулугун көздөйт. Жогоруда айтылып өткөн маселелердин ичинде хордо ырдоо чеберчилигин өнүктүрүү, үндөрдүн күч-кубаттуулук кубулушун жана көркөм каражаттарды колдоно билүү, *ырдоо дем алуусу* менен тыгыз байланышта. Дем алуунун ыкмасын колдоно билүү да, чыгарманын үстүндө иштөөдөгү негизги маселелерден болуп саналат. Адам баласынын кадимки дем алуусу бизге белгилүү. Кадимки дем алууга караганда, ырдоо дем алуусунда, анын ыргагы да, ылдамдыгы да өзгөрүүгө дуушар болот. Ырдоо мезгилиндеги дем алууда, аны ишке ашыруучу мүчөлөрдүн иш-аракеттери да өзгөрөт. Ырдоо үнүн чыгаруу, анын өзүнө тиешелүү шарт менен дем алуусуз ишке ашпайт. Ырдоо учурунда, үндүн созулушу, күч-кубаты, анын тембрдик көркөм-кооздугу дем алууга байланыштуу. Ырдоодо дем алуу – бул ырчылык өнөрдөгү эң татаал иш – аракеттердин бири. Бүгүнкү күндө ырдоо дем алуусу жөнүндө ар кандай пикирлерди, ой – толгоолорду айтышат. Ырдоо үнү, өзүнө тиешелүү шарты жана ыгы менен дем алуунун жана үн байламталарынын өз ара биргелешкен иш-аракеттешүүнүн натыйжасында пайда болот. Эгерде, мындай иш – аракеттер жүргүзүлбөсө ырдоо үнү пайда болбойт.

Ырдоодо дем алууну, механикалык түрдө карасак, анын кандай жол менен жүргүзүлүшүнүн мааниси жоктой сезилет. Ал эми, физиологиялык жагынан карасак, ырдоо үнүнүн жөндөлүшү түздөн – түз ага тиешелүү шарты жана ыгы менен дем алууга байланыштуу экендигин иш-тажрыйбадан көрө

алабыз. Бул, бир жагынан ырдоо үнүн чыгаруу аппараты – кекиртек жана резонаторлор менен байланышта болсо, экинчи жагынан, дем алуу аппаратынын иштеши түздөн-түз адамдын аң-сезимине баш ийиши менен байланышкан. Демек, хордун ар бир ырчысы, ырдоо дем алуусунун шарттарын билип туура дем алууну өздөштүрүүсү тийиштүү. Себеби, хордук чыгармалардын сапаттуу, уккулуктуу, жогорку деңгээлде аткарылышы дем алуу менен да түздөн түз байланышта.

Хордо, ырдоо дем алуусундагы бирден бир маселелерден болуп *чынжырлуу дем алуу* эсептелет. Чынжырлуу дем алуунун өзгөчөлүгү, ырдоо учурунда партиядагы ырчылардын дем алуусу бир мезгилде жүргүзүлбөгөндүгүндө. Алардын бири (ортодогусу) дем алуу учурунда, эки четки ырчы ырдоону уланта беришет. Ал эми, эки четки ырчы дем алуу мезгилинде ортодогу аткаруучу ырдоону үзгүлтүксүз улай берет. Дем алуунун мындай ыкмасы, хордун үзгүлтүксүз, өз нугунда аткарылуусуна шарт түзөт. Чынжырлуу дем алуу ыкмасы өзгөчө созулмалуу обондуу чыгармаларда колдонулат. Хор менен иштөөдө, жетекчи чынжырлуу дем алууга өзгөчө көңүл буруусу да талаптуу.

Негизи хор коллективи менен иштөөдө, жетекчинин иш-эмгеги ары түйшүктүү. Хор менен иштөөдө аткарылуучу маселелери өтө арбын. Биз жогоруда хор менен иштөөнүн кээ бир маселелерине токтолдук. Анда жетекчинин ар маселелер боюнча, иш-аракеттери боюнча учкай түшүндүрмөлөр берилди

Адабияттар:

1. Касей М. Кыргыз элдик ырчылык аткаруучулук өнөрүнө окутуунун усулу. КУК. Б.; 1913.
2. Мамбетаалиев Б., Күрөңкеева Ч. Хордун усулдук негиздери. Б.; 1996.
3. Мамбетаалиев Б., Жутанова М. Күрөңкеева Ч. Хор партитурасын окуу сыныбы. Б.; 1996.
4. Соколов В. Работа с хором. Музыка. М.; 1983.
5. Чесноков П. Хор и управление им. М.; 1960

Рецензент: к.пед.н. Абышев К.Н.